

LA SOCIETAT LOCAL I LA POLÍTICA REIAL AL LLIBRE DE PRIVILEGIS DE TERRASSA¹

Paul H. Freedman

Per a mi és un gran honor haver estat convidat a participar en aquesta celebració de la publicació del Llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa. El Llibre de privilegis és una font important no només per a la història de Terrassa, ans per a la comprensió del govern de les municipalitats de Catalunya a l'edat mitjana. A través del seu registre de drets garantits als habitants de la ciutat, el Llibre també mostra com el poder del rei servia alhora per a protegir els ciutadans i per a extreure'n diners. El Llibre és, així, una acta de drets particulars, exempcions i immunitats, alhora que el fruit de conflictes i de la conciliació sobre les interminables necessitats de diners de la corona.

Més que una teoria de drets innats, pertanyents a la humanitat com un tot o bé als ciutadans d'una nació estat, el pensament polític medieval i la pràctica construeixen una sèrie complexa d'arranjaments contractuals particulars amb els diferents estaments de la societat, a més de diferents llocs per a exercir els diferents drets en relació amb aspectes com els impostos, la justícia, la regulació comercial i la llibertat personal. Les ciutats catalanes eren beneficiàries de diferents classes de privilegis atorgades pels reis, els nobles i l'Església, que els conferien una varietat de privilegis aparentment infinita. Això es pot deduir, sobretot, de l'enorme col·lecció aplegada pel gran especialista en aquest camp Josep Maria Font i Rius, a la seva col·lecció fonamental *Cartas de población y franquicia en Cataluña*. En correspondència amb la diversitat dels privilegis particulars, no hi havia una forma estàndard de taxació pública. El comte rei català, com la major part dels governants d'ara i d'aleshores, obrava en un estat d'emergència més o menys permanent, i així la necessitat de subsidis financers de les ciutats era constant, però només possible a través de la negociació. L'amenaça implícita o explícita, per part del governant, d'afeblir o abolir els privilegis de les ciutats era una arma a favor de la monarquia, en aquestes negociacions sovint difícils, però el fet que les ciutats fossin centres de riquesa els donava un cert estatus i protecció en els seus tractes amb la corona.

El Llibre, aleshores, revela com funcionava el govern a la Catalunya medieval i a la primera edat moderna, al nivell local i també nacional. La seva publicació moderna i minuciosament anotada és tant un regal per als historiadors com un testimoni complementari de la importància de Terrassa a Catalunya. En celebrar la realització d'aquest projecte de publicar la compilació fonamental dels drets bàsics i l'ordenament de la ciutat, els editors ens han fet accessible i comprensible, al cap de tants segles després dels esdeveniments, l'experiència de Terrassa i d'altres ciutats catalanes en un període de creixement i confusió. El Llibre de privilegis, tan curiosament

guardat per generacions de terrassencs, al segle XIX era gairebé perdut, negligit i inaccessible. Ara, restaurat en tota la seva esplendor, és un tribut al poble de Terrassa, als seus governants i a l'esforç de l'Arxiu Municipal de Terrassa per preservar, divulgar i educar els afortunats que formen part d'aquesta gran ciutat.

Terrassa ha estat exemplar a l'hora de publicar les seves fonts medievals, que obren a un món més ampli les eines essencials de la recerca sobre la història de Terrassa, eines accessibles fins i tot a aquells de nosaltres que vivim i treballem molt lluny.

Com a foraster, encara que tingui un afecte especial a Catalunya, reconec la paradoxa que suposa la meua invitació a formar part d'un esdeveniment que és, pròpiament, una celebració de l'acompliment dels editors del Llibre de privilegis i dels ciutadans de Terrassa. No cal que faci un discurs d'instrucció sobre la història de Terrassa per a assenyalar la seva significació en la història social i econòmica general de Catalunya. Això no obstant, és precisament com a *outsider*, com a persona externa interessada, que puc sumar la meua veu a la dels que avui commemoren la publicació del Llibre, perquè la seva significació per a enriquir el coneixement de professors i estudiants de l'edat mitjana, el període de formació de tantes institucions europees, incloent-hi els governs municipals que resten intactes fins al dia d'avui, aquesta significació s'estén més enllà dels límits de la ciutat i fins i tot de Catalunya.

El dret al propi govern polític i econòmic el van guanyar, als segles XIII i XIV, els ciutadans caps de casa de Terrassa, els quals, com a arreu de la Catalunya medieval, formaven el que s'anomena la *universitas* o universitat, una entitat col·lectiva que representava els interessos de la classe urbana comercial i administrativa. La *universitas* de Terrassa funcionava, aleshores, com el règim municipal fonamental per a negociar amb qui i quan fos possible a l'entorn del poder administratiu dels delegats reials, particularment el castlà i el batlle. La vila obtingué el suport dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, per als quals la ciutat i el seu castell eren una part vital del patrimoni reial. Terrassa era una ciutat pròspera, just al defora de l'òrbita de Barcelona, que dominava la ruta de Manresa i de la comarca del Bages. Al mateix temps, com he dit, la ciutat era objecte d'explotació reial, pels seus recursos monetaris. La posició cada cop més desesperada de Pere III el Cerimoniós a mitjan segle XIV s'exposa ben gràficament en aquests documents, tot revelant, per una banda, una dinàmica d'identitat i autonomia municipals i, per l'altra, una manipulació reial de les finances.

Malgrat que el Llibre va ser compilat relativament tard (al segle XVI), per a aquest tipus de col·leccions, conserva cartes de drets i privilegis que comencen amb Pere el Cerimoniós el 1338. La carta del 1338, al seu torn, preserva el reconeixement fonamental dels drets corporatius de Terrassa fet pel rei Jaume I al final de l'any 1228. El rei Jaume comença per expressar el seu desig «d'alleujar el pes de deures i opressió» que afligeixen els habitants de Terrassa i, amb aquest privilegi, vàlid a

perpetuïtat, els allibera «enfranchimus» d'alguns pagaments específics de costum: la *questia*, peticions arbitràries de diner o d'altres formes d'ajuda; la *cucucia*, el dret d'un senyor de recaptar una multa substancial d'un home la muller del qual hagués comès adulteri; i l'*exorquia*, una altra imposició senyorial resultant de la mort d'un subordinat sense hereus mascles. El rei promet que d'ara endavant mai no farà cap reclamació a partir d'aquests costums degradants. Després, estableix una fira anual de vuit dies a l'entorn de la festa de la Santa Creu i la garantia de protecció a qui hi vagi. La ciutat és posada sota la protecció reial, de manera que ningú no pugui envair-la o fer reclamacions contra els privilegis dels seus habitants. La carta de Jaume I, molt interessant per a la posició estratègica de Terrassa, comercialment i militarment, conté la promesa que la ruta de Barcelona a Manresa passarà sempre per Terrassa i no serà alterada en benefici de cap altre lloc intermediari.

Vull tornar enrere breument a les exempcions aparentment peculiars amb què comença la carta. Peculiars no tant per raó de la "quèstia", el símbol de la potestat reial d'imposar tributs sense justificació, però basats en els precedents, el costum o el consentiment, ans pel fet que els pagaments degradants de la *cugucia* i de l'*eixorquia* eren, al segle XIII, símbols clau de la servitud pagesa. Al final del segle XII i durant el segle XIII es veié una diferenciació gradual al camp, entre els pagesos tinent lliures i els que estaven més estretament lligats als seus senyors, ancestres dels remences de la baixa edat mitjana. La revolta d'aquests, al final del segle XV, marcaria la primera insurrecció dels pagesos i produiria la primera abolició oficial de la servitud en la història d'Europa. Sota l'ímpetu del desig dels senyors d'organitzar els seus dominis i rendes, i el desig dels juristes d'organitzar els privilegis i classes socials, els signes legals de la condició servil comprenen els famosos "mals usos", usos que, malgrat que reconeguts com a dolents, demostraven el domini que els senyors tenien sobre els pagesos no lliures, en oposició als pagesos lliures, les obligacions dels quals eren essencialment en forma de mera renda. La *cugucia* i l'*eixorquia* formaven part dels mals usos, juntament amb altres drets sobre l'herència, el casament i la llibertat d'abandonar un senyor per un altre. Els mals usos eren mitjans pràctics de reforçar una mena de lligam forçat envers un senyor, especialment la provisió que un serf no pogués abandonar la jurisdicció del senyor, a no ser que fes un pagament per redimir la seva llibertat. Els usos perversos també eren símbols clars d'un estatus social humil, perquè donaven el dret al senyor d'interferir en la vida íntima i personal dels pagesos: d'amenaçar els seus matrimonis, la natalitat i la successió com a generació de recursos agrícoles. La naturalesa arbitrària d'aquests pagaments era implícita en la seva mateixa codificació. Podien ser usos, però eren mals usos autoritzats, el resultat manifest del poder, més que no pas una llei humana natural.

No és només que la carta del 1228 tingués l'impacte espectacular d'alliberar els ciutadans de Terrassa dels pagaments onerosos de la *cugucia* i l'*eixorquia*, que ja

tenien l'hàbit de fer. La carta va dirigida tant a la gent que vivia a la vila de Terrassa, arremolinada vora el castell, com als habitants de la seva rodalia, on ja ens podem imaginar que s'havien establert emigrants rurals. Aleshores, i efectivament molt abans, aquestes exaccions com l'eixorquia i la cugucia corresponien als pagesos, sembla. En alliberar els habitants de Terrassa dels "deures i opressions" de la seva condició actual, el rei Jaume abolia potser una exacció que pesava sobre els pobladors recents de la part forana de la ciutat, però, el que encara és més important, el privilegi els donava una ferma base simbòlica per a alliberar l'estatus de la *universitas* de Terrassa i els seus ciutadans. El fet que no haguessin de respondre a cap requeriment de les tres referides exaccions significa, com el document estatueix explícitament, que eren lliures «liberi et franqui».

L'exempció dels mals usos figura en d'altres cartes d'aquest període atorgades a pobles i ciutats: pel comte Ramon Berenguer IV a Osor i Horta el 1144; pel comte d'Urgell a Balaguer, el 1174, i pel vescomte de Cardona i el prior de Sant Vicenç a Cardona, el 1186. A Solsona, el 1195, l'exempció per primer cop dels mals usos és clarament el signe de condició de llibertat —els homes de Solsona, es deia, havien estat deslliurats específicament de qualsevol classe de servitud—. A la carta de Terrassa es palesava el mateix contrast entre l'opressió associada a l'exorquia, la cugucia i la quèstia, i la condició de llibertat de què gaudirien d'ara endavant.

D'acord amb el que he dit sobre el desig dels advocats de definir els drets que posseïa cadascú, el segle XIII va venir a diferenciar entre la terra reial i també la senyorial, tot i que de manera no tan destacada, en tant que oposades a la propietat de l'Església o de la noblesa, i de quina mena de drets (o falta de drets) eren detinguts normalment pels posseïdors de diferents categories de terra. Això culminaria a la llei emanada de la reunió entre el rei i les Corts catalanes del 1282, que definia la servitud pagesa com la incapacitat per a abandonar a voluntat la terra senyorial, en oposició a la capacitat d'abandonar la terra del rei, que en aquest aspecte era lliure. L'ordenança, coneguda per les seves primeres paraules com "En les terres o llocs", diferenciava entre la Catalunya Vella i la Nova —la Vella era subjecta a servitud, mentre que la Catalunya Nova generalment era lliure—. Però, fins i tot a la Catalunya Vella, la terra reial era exempta dels degradants pagaments servils, per la qual cosa l'estatut privilegiat de ciutats com ara Terrassa consistia en una adhesió al rei constantment renovada, i no només basada en una sèrie de cartes del passat. Podem comparar la condició de Terrassa amb les dificultats de Sant Celoni, prop del Montseny, on els cavallers de l'Hospital intentaven exigir l'exorquia i altres drets d'herència, com ara la "intestia", el 1203, el 1280 i el 1314.

Tenim coneixement del privilegi del rei Jaume I pel document més antic del Llibre de privilegis, una confirmació dels privilegis de Terrassa emanada de Pere III el 1338. El 25 d'abril del 1338, a més, el rei confirmava una ordenança de Jaume II

del 1300, que garantia que Terrassa romandria sempre com una part del patrimoni reial i no seria alienada a cap individu privat.² Un any més tard, però, el rei vengué els drets reials sobre el castell i la vila de Terrassa als germans Pere, Jaume i Ferrer de Gualbes, drapers de Barcelona. La raó d'aquesta alienació d'un nucli de propietat i centre polític del poder reial era la necessitat de diners. A la llarga, el deute que va haver d'assumir la ciutadania per a tornar a adquirir la jurisdicció dels Gualbes a favor del rei va ascendir a la gran suma de 48.000 sous. El control reial significava la continuació d'una tradició de privilegis i de llibertat, així com la importància simbòlica ja mencionada, que conferia el fet de pertànyer al patrimoni reial, en comparació amb la dependència dels capricis d'un senyor, ja fos laic o eclesiàstic –incloent-hi els grans mercaders de Barcelona, enfeïnats com estaven amb l'expansió de les seves inversions i del seu poder al territori de Barcelona i a les comarques properes del Vallès i del Maresme–. La suma de 48.000 sous es va obtenir el 1343 per mitjà dels diners rebuts de Simó Canet, un dels grans homes de Terrassa, a canvi de l'establiment de rendes conegudes com a censals –obligacions en pagament del deute que donaven a l'inversor el dret de cobrar una pensió anual, com a garantia de futurs ingressos, en retorn per un pagament immediat al comptat–. El rei aleshores féu una altra promesa, en forma de jurament, de no alienar els drets reials. Els ciutadans, d'aquesta transacció que sembla una extorsió, en van guanyar l'exempció de diverses taxes reials i reclamacions sobre la durada de la validesa dels censals. De fet, malgrat aquest deute onerós i d'altres ingressos recaptats pel rei per a les seves guerres amb Castella, els drets reials sobre Terrassa es vendrien al final del segle XIV al Consell de Cent de Barcelona i es van redimir de nou per a l'administració reial, però amb un cert grau de control per part de Barcelona al llarg de la major part del segle XV.

Pere el Cerimoniós no era certament el primer rei d'Aragó a sentir el que s'ha anomenat l'"exigència crematística del monarca",³ la necessitat per part del rei de trobar fonts de finançament més enllà de les seves terres i dels drets generals limitats a l'ajuda de la població. El més gran expert en el tema dels requeriments de finances reials, Manuel Sánchez Martínez, situa el començament del sistema medieval de fiscalitat al segle XII i al començament del segle XIII.⁴ Documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó corresponents al regnat de Pere I, per exemple, mostren una manipulació constant i de vegades enginyosa de les reclamacions reials per a finançar els grans projectes que acabaren tan desastrosament a la batalla de Muret, el 1213. El que es desenvolupà al segle XIV, sobretot després de la Pesta Negra del 1348, és un mitjà local de finançar les demandes reials no només a través de taxes d'emergència sobre la població, ans a través dels censals, que funcionaven com a precedents del finançament del deute públic modern, amb formes com les *obligacions* d'Estat. En aquest cas són préstecs forçats, no pas voluntaris, i s'havien de finançar a través dels esforços de la municipalitat i dels seus ciutadans. Els censals establerts el 1343 per

a adquirir els drets dels germans Gualbes encara s'estaven pagant trenta anys més tard, i va caldre augmentar d'altres càrregues addicionals, a causa d'una combinació de les ambicions del rei i dels problemes econòmics derivats de la Pesta Negra. Un estudi recent de Manresa fet per un doctorand canadenc, Jeffrey Fynn-Paul, mostra el gran impacte que la fiscalitat estatal tingué a Manresa a les darreries del segle XIV i, al mateix temps, la solidesa de la seva economia, malgrat les demandes reials i l'aplicació de moltes capes de deute municipal, a través dels censals.⁵ Com que Manresa trampejà, bé o malament, la imposició de demandes oneroses, la continuació del seu desig de pertànyer a la jurisdicció reial indica que les exaccions de finances arbitràries de la corona eren percebudes com a menys oneroses del que ho haurien estat si el domini reial hagués estat substituït per la jurisdicció privada de nobles o membres de la burgesia barcelonina. Els segles XIII i XIV són un període clau en l'establiment del govern de Terrassa, especialment els acords pels quals els consellers i jurats, i els sistemes per a escollir-los, es van establir per primer cop el 1336 i van culminar el 1384, un procés que traça el Llibre de privilegis. Al mateix temps, era un període de pressió financera. El govern local creia en un tàndem amb les demandes reials i l'adversitat econòmica. L'historiador Flocel Sabaté descriu un procés de negociació entre el rei i els ciutadans a propòsit de les finances. Mentre que, a primer cop d'ull, el document sembla com si el rei diferís i pogués exigir les reserves de finances fins i tot dels seus subjectes privilegiats, en detall demostra les contrareclamacions i la resistència de la població de Terrassa i d'altres centres de riquesa afectats per l'avidesa de la corona. Els segles posteriors veurien la confirmació i, en alguns casos, l'elaboració de la posició privilegiada de Terrassa dins la complexa xarxa de drets de les corporacions i comunitats catalanes, un règim contractual d'arranjaments locals als quals es posaria fi amb el Decret de Nova Plata el 1716. El Llibre és, d'aquesta manera, una part de la llarga història de Terrassa, una comunitat única de continuïtat des dels seus orígens romans, també a través de l'època visigòtica, amb una vigorosa presència als anys primers dels comtes independents de Barcelona, fins a la seva florida al període medieval, com es demostra al Llibre; després, a l'edat moderna, com a gran centre industrial de Catalunya, i ara, amb una economia i una societat tan diversificades, la integritat de la qual i la relació amb el seu passat estan simbolitzades en aquesta magnífica publicació del Llibre de privilegis. Si els proveïments específics i les llibertats en relació amb la cugucia o els impostos sobre els ramats ja no són rellevants de manera directa, l'esperit d'orgull de pertinença, l'autonomia i la identitat evidents a les pàgines del Llibre resten tan forts com quan aquests documents que ho rememoren van ser creats per primer cop.

1. Text de la conferència pronunciada en motiu de la presentació de l'edició impresa del *Llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa (1228-1652)*, el dia 9 de març del 2006, al Vapor Universitari de Terrassa.

2. PUIG USTRELL, P, i d'altres. *Pergamins de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, 1278-1387*. Barcelona: Fundació Noguera, 1988, núm. 108.
3. SABATER I CURULL, Flocl. "L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta". Dins: SÁNCHEZ, Manuel (ed.) i d'altres. *Col·loqui "Corona, municipis i fiscalitat a la baixa edat mitjana"*. Lleida, 1997, p. 426.
4. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel. *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Vic: Eumo, 1995.
5. FYNN-PAUL, JEFFREY. "*The catalan city of Manresa in the 14th and 15th centuries: a social, political and economic history*". Tesi doctoral inèdita, Universitat de Toronto, 2005, p. 147-157.